
О.І. Швирков,
кандидат філософських наук,
старший викладач Сумського державного університету

ПРО ДВА СВІТИ

Для кожної людини існують два світи: світ зовнішній і світ внутрішній. Світ зовнішній прийнято називати об'єктивною реальністю. Світ внутрішній – це світ, що існує в людському мисленні, суб'єктивний світ.

Як вважає більшість людей, перший світ справді існує поза нами і незалежно від нашого власного існування, нашого мислення, він єдиний, матеріальний, сприйняття його тією чи іншою мірою доступне всім людям. Він підлягає певним законам, які не залежать від нашої сваволі. Керуючись нашими знаннями і просто бажанням, ми можемо якимось чином змінювати зовнішній світ, перебудовувати його, навіть частково руйнувати. Проте ми завжди знаходимося в дуже жорстких рамках, що задаються тими законами, яким цей світ (і ми разом із ним) підпорядковується.

Навпаки, другий, або внутрішній, світ кожної людини суворо індивідуальний. Безпосередньо проникнути у внутрішній світ людини інші люди не можуть. Якщо зовнішній світ за своєю структурою досить однорідний – він складається з речей, розміщених у просторі, – то змісти світу внутрішнього більш різноманітні. По-перше, значна частина внутрішнього світу “зайнята” уявленнями, що стосуються світу зовнішнього, уявленнями про ті речі, з яких зовнішній світ складається, про закони, яким він підлягає тощо. Цю частину внутрішнього світу займають наші фізичні, математичні, природничі та інші теорії. Вважається, що між цією частиною внутрішнього світу і зовнішнім світом повинна існувати кореляція, а в деяких випадках навіть взаємно однозначна відповідність, тобто внутрішній світ людини в істотній своїй частині має досить точно відображати зовнішній світ. По-друге, важливу частину внутрішнього світу становлять уявлення щодо побуту, повсякденного життя, спогадів про минулі події тощо. Нарешті, третя частина зайнята фантазіями, мріями та тому подібними уявленнями, які лише частково корелюють із зовнішнім світом.

Не можна стверджувати, що внутрішній світ не підлягає ніяким законам, однак ці закони можуть істотно відрізнитися від законів зовнішнього світу.

Внутрішній світ значно більшою мірою підкоряється нашій владі, нашій волі, ніж перший. Ми досить рано навчаємося викликати у своїй свідомості ті або інші образи, до того ж чимало з них є такими, що не мають безпосередніх аналогів у зовнішньому світі, і ми рано навчаємося довільно конструювати, поєднувати їх. Ця наша здатність дістала назву фантазії, а ті образи, події, історії, які ми за допомогою цієї здатності створюємо – назву мрій або мріань.

Наведений вище опис двох світів – суть закріплення найпоширеніших, хоча часто й слабо усвідомлюваних поглядів, які сповідують, як ми вже відзначали, чимало людей. Утім, слід визнати, що таких поглядів дотримувалися і дотримуються не лише обивателі, а й багато вчених, зокрема й видатних.

Цього, однак, не можна сказати про філософів.

Підозри щодо того, що не все тут так гладко, почали виникати у філософів досить давно. Це й зрозуміло, оскільки “вузьких” місць тут предостатньо. Навіть сам опис двох світів, підбір відповідних слів і висловів дається нелегко.

Можливо, ці труднощі значною мірою пов'язані з проблемою *сполучення* світу, який ми бачимо щодня (і який вважаємо зовнішнім щодо нас), і світу, котрий знаходиться у нас в голові, сполучення словесного опису світу і *самого* світу. Як проникнути за допомогою слів, думок (тобто чогось нематеріального) у матеріальний світ, усередину нього, за

нього? Вже теорію ідей Платона і середньовічну суперечку про універсалії можна розглядати як результати спроб якимось “зістикувати” два світи, поєднати їх.

На межі цих світів утворюється такий великий розрив, “перестрибнути” який поки жодному філософові не вдавалося. Треба, імовірно, визнати, що ця проблема – одна з найскладніших і найважливіших проблем усієї західноєвропейської філософії. Хоча, можливо, й не завжди усвідомлювана.

Серед авторів, у працях яких проблема двох світів розробляється особливо докладно й ґрунтовно, насамперед назвемо Дж.Берклі й І.Канта. Не вдаючись до розгляду їхніх систем, коротко нагадаємо суть концепцій цих філософів у тій їх частині, що безпосередньо стосується нашої теми.

Як відомо, Берклі вважав, що насправді ніякого першого світу не існує, а існує лише індивідуальна людська душа (у сучасній психологічній термінології – свідомість), в яку Бог безпосередньо “трансляє картинку”, що відповідає так званому об’єктивному, реальному – у нашій термінології, першому – світові [1]. Пояснював він такі свої погляди тим, що Богу немає жодної потреби створювати якийсь проміжний матеріальний світ, який потім, за допомогою органів чуттів, відбивався би в індивідуальній свідомості. Відповідно існування матерії Берклі так само не визнавав.

Потрібно визнати, що ті висновки, яких дійшов Берклі, є цілком розумними, і в межах західноєвропейської філософської традиції навести якісь заперечення проти них досить важко.

На відміну від Берклі, Кант вважав, що перший світ справді існує, однак робити висновки про те, який він насправді, ми не можемо внаслідок існування значних перекручень, що вносять наші органи чуттів. А нашому пізнанню доступний не світ як такий, а лише деякий набір певним чином структурованих *уявлень*, до того ж структурованих винятково завдяки нашим внутрішнім механізмам (так званим апіорним формам споглядання, категоріям тощо) [2].

Як бачимо, і перший, і другий філософи спробували вирішити проблему двох світів за рахунок *першого* світу. Берклі просто *знищив* об’єктивний матеріальний світ, лишивши тільки нематеріальну душу, яка пізнає. Кант же перетворив його на щось абсолютно недоступне, “виніс за дужки”, замінив сукупністю уявлень, що містяться в свідомості. Тобто, по суті, елімінував.

Зачатки подібного підходу можна знайти вже у Р.Декарта, для якого пізнання починається з власної душі, а розвиток – в Е.Гусерля, взагалі у феноменологічній традиції. Щодо цього не можна не згадати й І.-Г.Фіхте, який вибудовував весь світ з *Я*, Г.С. Сковороду, який безпосередньо говорив про два світи (щоправда, у дещо іншому сенсі, ніж ми). Теорію С.Л. Франка про непізнаване можна так само без особливих натяжок привести у зв’язок із даною проблематикою. (Теорія *трьох світів* К.Поппера, яку, здається, треба було б згадати, на нашу думку, не виводить за межі традиційних уявлень, описаних на початку статті.)

Потрібно, мабуть, і “Логіко-філософський трактат” Л.Вітгенштейна розглядати багато в чому як наслідок прагнення (можливо і недостатньо усвідомленого) *щось зробити* з першим світом, якимось “розібратися” з ним. Вводячи поняття *картини*, Вітгенштейн, по суті, діє в тому самому дусі, що й Кант і Берклі. Вже сам цей термін достатньою мірою свідчить на користь такого припущення, оскільки картина у звичайному уявленні – це щось обмежене, створене людиною і, що найголовніше, *позбавлене товщини*. Простір у смислі його *глибини* в картині, а точніше *на картині* – не більше, ніж ілюзія, обман зору. Водночас, для того світу, який ми назвали першим і який вважається реальним, *тривимірність* простору, речей, розміщених у ньому, їх вагомість, об’ємність, *просторовість* – найважливіша якість, найважливіша характеристика.

Чи є такий чіткий поділ на два світи споконвічно властивим людській свідомості, чи це, скоріше, *властивість епохи*? Якщо вірити К.Хьюберу, то, схоже, проблема двох світів не існувала для міфологічного мислення, у будь-якому разі далеко не в такому вигляді, як

сьогодні (“... дійсне, що міфічно уявляється, ніколи ні матеріальне, ні ідеальне, а матеріальне й ідеальне не перебувають тільки у відношенні паралелізму або взаємодії одне з іншим, вони завжди утворюють абсолютно нерозривну єдність” [3, 168]). Однак це питання для майбутніх вишукувань.

Відзначимо, що в усіх згаданих теоріях є один спільний *побічний ефект* (що є одночасно і їх найважливішим онтологічним наслідком – якщо не головною неусвідомлюваною підставою). Полягає він у тому, що якщо бути до кінця послідовним у розвиненні цих теорій, то *іншим, таким самим, як ти, просто не повинно лишитися місця*. Доведені до крайнощів, такі погляди призводять до *соліпсизму*. Здається, лейбніцівська концепція передвстановленої гармонії є не чим іншим, як результатом *недоведення* до такої крайності.

Цей побічний ефект не випадковий, не є, кажучи мовою математики, *стороннім коренем*. Тому лише констатувати його наявність недостатньо: його потрібно якось пояснити. Однак це так само предмет майбутнього дослідження. А поки повернемося до того, з чого почали.

Спираючись на розглянуті теорії, можна спробувати ввести деякі виправлення-припущення до нашого опису двох світів.

А саме. Припустимо, відкинувши всі твердження, що стосуються матеріальності, об'єктивності тощо першого світу, того, що він – це щось зовнішнє щодо свідомості, що цей *перший світ є певною сукупністю образів, що відрізняється від другого світу своєю більшою стабільністю, зв'язністю, твердістю, істотно меншою залежністю від свідомості і волі людини, а також більшою силою й безперервністю впливу на Я*. Образи, які утворюють перший світ, ми називаємо речами, образи другого світу – власне образами, уявленнями тощо.

У цьому разі другий світ у частині наших наукових та інших теорій, нашого життєвого досвіду – це образ образу, ідея ідеї, уявлення уявлення тощо першого світу.

Чи ліквідується в такий спосіб провалля, розрив між двома світами? У суто інтелектуальному смислі – можливо. Адже, по суті, обидва світи зводяться до одного. Вся відмінність між ними тепер (тобто після проведення зазначеної операції зведення) полягає лише у тому, що образи, які їх наповнюють і за допомогою цього конституують, просто по-різному “маркуються”.

Однак все-таки лишається певна невдоволеність. Чи справді така операція допомагає нам проникнути в суть речей? Чи в такий спосіб ми тільки впорядковуємо, з логічної точки зору, наші уявлення, тобто впорядковуємо насправді лише *другий світ*? Можливо, ми в такий спосіб просто намагаємося уникнути двозначності у висловлюваннях і не вирішуємо проблему насправді? Цілком можливо, що саме так воно й є.

Для так званого реального життя, схоже, немає абсолютно ніякої різниці, чи вважаємо ми перший світ матеріальним і зовнішнім щодо нас, чи чимось на зразок тієї картинки, що, на думку Берклі, Бог транслює в нашу свідомість. Повсякденна свідомість досить чітко розрізняє речі (саме речі, вагомі, щільні, протяжні, *матеріальні*) першого світу та образи другого. (Хоча не можна відкидати й той варіант, що за певних умов людина зможе маніпулювати речами першого світу з такою самою легкістю, як і образами своєї фантазії, змушуючи світ змінюватися зусиллям своєї волі й розуму без допомоги матеріальних знарядь.) Тому наш опис двох світів, скоректований на основі аналізу поглядів Канта й Берклі, скоріше годиться для формування певного суто інтелігібельного *ставлення* до світу, ніж для якогось практичного його перетворення (як, утім, і більша частина філософських систем).

Концепція двох світів, модифікована так, як це було зроблено вище, також надає досить зручний апарат для аналізу багатьох проблем. У крайньому разі вона дає змогу робити такий аналіз без *задньої думки*, “а чи все гаразд із підставами?”.

Приклад такого аналізу ми зараз і подамо. Однак спершу доповнимо наш опис двох світів.

Первісний матеріал для формування образів другого світу дають спостереження, читання книг, перегляд телепередач, розмови з людьми тощо. Далі вступає в дію індивідуальна фантазія. Другий світ дуже рухливий. Як ми вже відзначали, його змісти можуть формуватися дуже легко, так само легко вони можуть видозмінюватися, поєднуватися один з іншим. Значну – якщо взагалі не основну – його частину займають фантазії, мрії та інші так звані *нереалістичні* уявлення, або “повітряні замки”, тобто уявлення, які слабо або дуже опосередковано корелюють з образами, об'єктами першого світу.

Тут, доречно сказати, ми виходимо на іншу проблему, пов'язану з двома світами. А саме – проблему визначення припустимої міри віддалення наших уявлень від образів першого світу. Як визначити, що наші уявлення все ще достатньою мірою пов'язані з першим світом, а де ми вже виходимо у сферу фантазій (кантівські *ідеї розуму*)? Про математичну точність і математику взагалі тут, звісно, говорити не доводиться...

Незважаючи на нереалістичність багатьох образів, уявлень другого світу, а може саме завдяки їй, вони, проте, можуть чинити дуже серйозний вплив на поведінку людини, часто-густо цілком її детермінуючи (згадаємо веберівські *ідеальні типи*). Крайній випадок подібної ситуації – поведінка божевільних. Тож *адекватною* буде така поведінка, яка здійснюється відповідно до уявлень, що максимально корелюють з образами першого світу. Принаймні такими уявленнями, зв'язок яких з образами першого світу буде максимально очевидним, коротким, безперервним, безпосереднім, узагалі *легко простежуваним*.

Втрата безпосереднього зв'язку образів другого світу з образами першого, надмірне захоплення й *довіра* до образів і конструкцій другого світу, крім очевидної *втрати орієнтації* в першому світі, може призводити й до інших небажаних наслідків. Розглянемо, яких саме.

Змусити людину що-небудь зробити можна двома способами. Або шляхом впливу на вже сформований другий світ – як це найчастіше й робиться, або за допомогою цілеспрямованого вибудовування, формування в неї *нового другого світу* (або хоча б його частини).

Вибудувати новий другий світ найпростіше за допомогою тих самих телебачення, радіо, Інтернету та інших засобів мас-медіа. Для цієї самої мети використовують написи на видних місцях, огорожах, плакатах, бігбордах тощо. Цим шляхом вже давно йдуть виробники реклами, і з кожним роком дедалі частіше – політики.

Мало просто написати, що якийсь товар є корисним, потрібним і т.д., мало вказати на його переваги порівняно з іншими аналогічними товарами. Потрібно помістити його образ в образ, картину спеціально вибудованого світу. (Скажімо, дане пиво не лише краще за інше пиво, його не тільки приємно пити – це не найголовніше. Головне те, що коли ти п'єш саме це пиво, ти стаєш справжнім чоловіком, ти входиш до кола обраних, взагалі, опиняєшся у зовсім іншому світі. Те саме стосується й інших товарів та послуг.)

Можуть заперечити, що виробники реклами не стільки створюють якийсь новий світ, скільки використовують уже наявний. Що вони *роз'ятрюють* уже наявні в людей бажання, інстинкти й т.п. Частково це, звичайно, правильно, однак тут потрібно врахувати два моменти.

По-перше, значна частина вже наявного другого світу спочатку багато в чому створювалася для досягнення тих самих цілей, що й у виробників товарів і реклами (обдурити, змусити виконувати якісь дії, вести певний спосіб життя). Основна заслуга тут належить батькам і системі освіти.

По-друге, так звані інстинкти в людини теж, здебільшого, і не інстинкти зовсім, а прищеплені, нав'язані вихованням схеми поведінки. Ще не відомо, чи був би інстинкт самозбереження настільки сильним у людини, якби батьки й суспільство з народження не вселяли їй страх за власне життя. Про те, що навіть цей, як вважається, найголовніший вроджений інстинкт не такий вже основний і вроджений, свідчать ті численні приклади,

коли люди, перебуваючи, що називається, при здоровому глузді й міцній пам'яті, без страху і сум'яття віддавали свої життя в ім'я яких-небудь ідей. Апеляція до інстинкту збереження роду тут не проходить, оскільки далеко не завжди люди, не замислюючись, жертвують життям саме заради батьківщини, родини тощо. Згадаємо хоча б самураїв. І ще поміркуємо ось над чим: чому людина, яка вже приготувалася до смерті, але чомусь не померла, відчуває *розчарування* [4]?

Варто зауважити, що формування нового другого світу може відбуватися – і найчастіше саме так і відбувається – несвідомо. Причому цей світ формується навіть у тому разі, коли людина негативно ставиться до тих засобів, за допомогою яких вона формується, усвідомлює, що на неї чиниться вплив, і намагається з ним боротися. Просто в цьому разі процес формування нового другого світу відбувається повільніше.

Дуже важливий такий момент. Створюючи нові світи, виробники реклами й політтехнологи, зазвичай, спираються не на уявлення про ті закони, яким підлягає перший світ (тобто ту частину другого світу, що найбільше корелює з першим), а на наші мрії і фантазії про якийсь ідеальний світ, суспільство, державу й т.п., тобто *ту частину другого світу, що перебуває на значній “відстані” від першого світу.*

Особливо масоване й масштабне “будівництво” нового другого світу у свідомості населення відбувається під час передвиборних кампаній. Головні засоби для такого будівництва – це агітація, зовнішня й телевізійна реклама, політичні дебати, що транслюються по телебаченню тощо.

Новий другий світ, що створюється за допомогою цих засобів, покликаний замінити або, краще сказати, *відтіснити* ту частину другого світу, що безпосередньо пов'язана з першим світом. Люди, в яких другий світ замінений таким штучним світом, починають поводитися так, нібито цей штучний світ справді досить точно відображає перший, відповідає йому. Однак насправді це не так, і введені в оману люди всього лише діють в інтересах “будівельників”.

Саме так, треба думати, п'ятнадцять років тому був розвалений Радянський Союз, і саме в такий спосіб, за допомогою такої *технології* здійснюється обман населення України сьогодні.

У першому випадку в свідомості радянських людей був вибудований образ певної ідеальної капіталістичної держави, що насправді не мала з реальними капіталістичними державами майже нічого спільного. У другому – образ ідеальної демократії західного типу.

Цікаво відзначити, що численні шахраї та аферисти часто-густо діють за тією самою схемою.

Висновки, як-то кажуть, очевидні...

Коли вплив сил, що підтримують штучний світ, послаблюється (наприклад, після того, як мета “будівельників” виявляється досягнутою) і цей світ починає розвалюватися, всі бачать, що їх обдурили: країна перестала існувати, кандидат пройшов у парламент або сів у крісло президента, гроші віддані за неіснуючу власність і т.п. Однак щось змінити вже пізно.

Зауважимо, що у своїй відомій книзі [5] С.Г. Кара-Мурза, крім іншого, розглядає різні прийоми, механізми маніпулювання масовою свідомістю, застосовуючи для їхнього аналізу кілька різних підходів (наприклад той, що заснований на понятті розщеплення свідомості). Однак, на нашу думку, концепція двох світів, сформульована вище, дає можливість проводити подібний аналіз із більш загальних позицій і цілком успішно заміняє собою всі ті різнопланові концепції, які використовує Кара-Мурза.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беркли Дж. Сочинения. – М., 2000.
2. Кант И. Критика чистого разума. – Симферополь, 1998.

3. *Хюбнер К.* Истина мифа. – М., 1996.
4. Книга самурая: Юдзан Дайдодзи. Будосёсинсю. Ямамото Цунэтомо. Хагакурэ. Юкио Мисима. Хагакурэ Нюмон. – СПб., М., 2005.
5. *Кара-Мурза С.Г.* Манипулирование сознанием. – М., 2007.